

Mustafa IMAMOVIĆ, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo 1996.

Ova knjiga se može na neki način smatrati prvijencem kada je riječ o povijesti Muslimana Bošnjaka. Autor djela, kojeg karakterizira veliko faktografsko bogatstvo, je Mustafa Imamović koji s povijesnog i pravnog aspekta izvrsno obrađuje tu istu faktografiju, dajući joj naravno svoju vlastitu interpretaciju i viđenje. Kao što opću povijest dijelelimo na nekoliko velikih osnovnih razdoblja, tako je i autor djela *Historija Bošnjaka* podijelio povijest Bosne u nekoliko kronoloških velikih i osnovnih razdoblja. To su: razdoblje srednjovjekovne bosanske države i njezinih vladara, razdoblje osmanske vladavine, te najzad moderno razdoblje od tzv. Austro-Ugarske "okupacije" pa sve do vremena Daytonskog sporazuma. Tako je Imamovićeva knjiga ne samo povijest Bošnjaka koji su svakako u središtu njegova interesa, nego također i povijest Bosne.

Govoreći o povijesti srednjovjekovne bosanske države autor knjige na vrlo precizan i minuciozan način obrađuje kronologiju njezine povijesti, odnosno njezinih vladarskih kuća. No nije riječ o isključivo političkoj povijesti, nego se Imamović ovdje pokazuje kao izvrstan znalac gospodarske povijesti Bosne koja je toliko važna i povezana s poviješću Dubrovnika. Kronologiju, odnosno povijest Bosne autor počinje s njezinom poviješću još u X. stoljeću i s djelom bizantskog cara Konstantina Porfirogeneta *De administrando imperio* u kojemu se spominje "zemljica Bosna". Autor uvijek gdje je to moguće nastoji pokazati i potvrditi Bosnu još od tog najranijeg vremena kao poseban južnoslavenski entitet sa svojim individualnim povijesnim razvojem te se prema autorovim riječima korijeni državnosti Bosne trebaju tražiti baš u X. stoljeću. Kao posebna potvrda bosanske državnosti u ranom razdoblju njezine povijesti služi razdoblje vladavine bana Kulina, koji bosanskoj državnosti udara temelje. Pečat njezinoj državnosti dat će Tvrtko I. u drugoj polovici XIV. stoljeća koji prema autorovim riječima bosansku državu na području Balkana potvrđuje kao vlesilu, što je svakako vrlo točno. No, s druge strane, upitna je autorova konstatacija (koju preuzima od Vjekoslava Klaića) kako je Tvrtko I. vladar koji ne samo da svojom osobnošću i političko-vojnomo akcijom djeluje integrativno na prostor srednjovjekovne bosanske države, nego i na cijeli južnoslavenski prostor, na kojemu se onda prema njima mogu vidjeti zameci buduće južnoslavenske državno-političke zajednice. Što se tiče Klaića njegovo razmišljanje pripada nekim političkim opcijama XIX. (kao i u određenoj mjeri XX.) stoljeća, koje pišući hrvatsku povijest srednjeg vijeka transponira u XIV. stoljeće. To isto možemo reći i za Franju Račkog koji pišući o protudvorskom pokretu tvrdi kako je taj pokret na prijelazu iz XIV. u XV. stoljeće zapravo rezultat pokreta slavenskog juga protiv ugarskih centralističkih tendencija, što se u velikoj mjeri može ocijeniti kao pogrešna konstatacija. Ako za Račkog i Klaića još i možemo naći opravdanje zbog vremena i političkih prilika u kojima su ova dvojica hrvatskih povjesničara djelovala, za Imamovića možemo također naći slično opravdanje, no samo uvjetno ako uzmemo u obzir ratne događaje u BiH 1992.-1995. godine, budući da je knjiga koju ovdje prikazujemo *Historija Bošnjaka* pisana u razdoblju od 1993.-1996. godine u Sarajevu, dakle u vremenu najvećih stradanja toga grada i BiH. No to se ne bi smjelo uzimati u obzir kada je posrijedi isključivo znanstveni aspekt, budući da se politička suvremenost nikada ne smije preslikavati na prošlost, jer oduzima ozbiljan karakter bilo kojemu znanstvenom djelu.

Tako Imamović vojne pohode hrvatsko-ugarskih vladara protiv bosanskih krstjana i patarenske hereze postovjećuje s njemu aktualnim događajima u devedesetim godinama XX. stoljeća. U tom kontekstu autor spominje i politiku srpske države pod dinastijom Nemanjića protiv bogumila. Tako na jednom mjestu autor kaže kako kroz čitavu povijest Bo-

sne katolički vladari (aludirajući na politiku hrvatsko-ugarskih vladara, kasnije Habsburgovaca te najzad moderne hrvatske države) upadaju u Bosnu uvijek pod izgovorom vođenja rata protiv inovjercata, bez obzira na to je li riječ o bosanskim krstjanima, patarenima ili kasnije muslimanima, a prema autorovim riječima sve s ciljem brisanja Bosne kao posebnog entiteta i identiteta, bilo da je riječ o srednjovjekovnoj bosanskoj državi ili pak o bosanskom pašaluku. Takvu konstataciju također možemo ocijeniti pretjeranom i proizvoljnom, jer do sličnih vojnih akcija dolazi i s bosanske strane kako u srednjem vijeku za vrijeme širenja bosanske države pod Tvrtkom I., tako još i više u razdoblju Osmanlija kada su ti upadi i ekspanzije prema van isključivo objašnjavani kao stvar islama, odnosno njegova širenja (dar ul harb).

Postojanje fenomena Crkve bosanske Imamović tumači kao još jedan dokaz samosvojnosti bosanske države u srednjem vijeku. No također je rečeno kako Crkva bosanska nastaje u lancu heretičkih, mahom dualističkih sljedbi koje se od XII. stoljeća pa nadalje protežu Europom od Crnog mora, pa sve do Francuske. Ipak, dualistička hereza u Bosni je svojevrsnu specifikum po tome što će ona dobiti ime prema lokalitetu i zemlji u kojoj će se ukorijeniti. To je svakako jedinstven primjer u tadašnjoj čitavoj Europi. Autorovo uspoređivanje Crkve bosanske sa znatno kasnijom reformacijom i protestantizmom više je nego pretjerano i proizvoljno. Takve nategnute komparacije, bilo da je riječ o različitim povijesnim razdobljima ili navedenim fenomenima poput Crkve bosanske i protestantizma, gube znatvenu podlogu te postaju predmetom amaterskih spekulacija.

Govoreći o razdoblju osmanske vladavine koja je dala konačan pečat Bosni u oblikovanju njezina civilizacijsko-kulturnog portreta, Imamović počinje ovo veliko poglavlje jednim općim pregledom etnogeneze i pretpovijesti Turaka, a poglavito Turaka Oguza od kojih će kasnije nastati zameci osmanske države. Taj opći prikaz je vrlo iscrpan, pri čemu se koristio dakako drugim autorima, poput Halila Inalcika. Nadalje, autor opširno raspravlja o uzrocima tako naglog osmanskog prodora, te napose o stanju bosanske države, odnosno njezina unutarnjeg stanja koje će karakterizirati stanje opće feudalne anarhije i rasula centralne vlasti. To je proces koji će zahvatiti čitav jugoistok Europe - Bizant, Bugarsku, Srbiju, Bosnu te napokon i Hrvatsko-Ugarsko kraljevstvo, premda će ono zbog svog vjerskog karaktera i zemljopisnog položaja biti izvan tog spomenutog kruga zemalja jugoistočne Europe koje će u srednjem vijeku mahom potpadati pod bizantsku političku vlast, da bi kasnije u razdoblju opadanja bizantske kulture i duhovnosti pale pod njegov vjersko-duhovno-kulturni utjecaj. Tako autor kada dolazi do središnje teme o Bosni vrlo pravilno i precizno zaključuje kako Bosna nije "šaptom pala" kao što to misli starija romantičarska historiografija XIX. stoljeća i narodna predaja, nego je to bio proces koji je trajao od prvog upada Osmanlija u Bosnu i Hercegovinu 1386. godine pa sve do njezina pada za sultana Mehmeda II. Osvajača 1463. godine.

Nakon ovoga uvodnog dijela drugoga velikog poglavlja Imamović počinje vrlo opširno izlaganje o islamizaciji Bosne i Bošnjaka. Na vrlo stručan način "lege artis" iznosi čitav niz mišljenja starije historiografije, kako one hrvatske, tako i one srpske, pa sve do najnovijeg vremena, dakle vremena raspada SFRJ. Imamović suprotstavlja svoje mišljenje mišljenju starije historiografije, koja je uglavnom tvrdila kako prelasci na islam, odnosno proces islamizacije Bosne, mogu biti objašnjeni sustavom privilegija koje osmanska država daje onima koji konvertiraju na islam. Također neki autori poput Radovana Samardžića govore kako je proces islamizacije rezultat opće, vjerski kaotične i dezorijentirajuće situacije kada je riječ o masama puka.

Nadalje se u ovom poglavlju o islamizaciji Bosne naširoko govori o brzini procesa islamizacije te čimbenicima tog istog procesa. Vrlo točno autor spominje već opće poznate stvari kao što su primjerice glavarina "džizija" te s njom u svezi plaćanje raznih poreza i nameta. Imamović vrlo točno konstatira kako je proces islamizacije išao postupno. Posebnu pozornost obratio je pojavi tzv. "potura", dakle ljudi koji su tek površno bili zahvaćeni procesom islamizacije, koji su u biti prema svjedočenjima mnogih putopisaca i vizitatora, po-

tajice čitali Evandjelja (koja su dolazila iz Dubrovnika ili kojega drugoga grada), te istovremeno štovali Kuran sa šerijatskim propisima. Za dovršavanje procesa njihove konačne islamizacije trebalo je oko stotinu i pedeset godina, a u nekim je krajevima taj proces bio gotov tek za tzv. austro-ugarske okupacije. Inače pojam "potur" bio je dugo vremena sinonim za široke, primitivne i neobrazovane seljačke mase. Oni prema riječima autora nisu bili cijereni kao vjernici niti u kršćana, a niti u muslimana. No autor iznosi vrlo zanimljive faktografske podatke kada je riječ o počecima islamizacije na području Bosne te među ostalim iznosi i podatak kako je prva džamija na tlu Bosne izgrađena u Ustikolini (istočna Bosna). To je bilo početkom tridesetih godina XV. stoljeća, dakle prije službenog datuma i godine pada Bosne i njezina kraljevstva. To se može objasniti prometnim smjerovima osmanskih nadiranja i osvajanja o kojima autor naširoko piše.

Velik dio teksta u dijelu knjige koja obrađuje osmansku vlast autor posvećuje svakidašnjem životu, običajima, rasonodama i zabavama koje su tipične za orijentalni svijet Osmanskog carstva čiji će Bosna biti sastavni dio. Povezuje ih s vjerskim shvaćanjima i obvezama. Posebno je to naglašeno kada je u pitanju podizanje objekata koji su imali funkciju dovadanja vode, koja je bila važna za avdest, a i za održavanje osobne higijene i zdravlja. Tako se spominju razni šedrvani, česme i hamami čije spominjanje i u narodnim pjesmama i epici govore koliko su Bosna i njezino islamizirano stanovništvo bili uvelike integrirani u kulturu i civilizaciju, običaje i shvaćanje Osmanskog carstva. Također autor vrlo opširno govori o obrazovnim ustanovama u vjerskim objektima kao što su mektebi i medrese, čiji je glavni cilj bila vjerska poduka počevši od one osnovne pa sve do one visoke. Autor još spominje kako je u Bošnjaka, premda je školovanje bilo neobvezatno, bila prisutna želja za obrazovanjem djece, kako zbog praktičnih, tako i zbog vjerskih razloga. Što se tiče kulture najviše se mjesta posvećuje osmanskom kazalištu zvanom "karadoz" (kazalište sjenki) koje će na vrlo plastičan način oslikati opće društveno stanje u Osmanskom carstvu. Dakako, to će vrlo često izazivati sukobe s konzervativno-vjerskom aristokracijom koja je bila protivnik svake satire, a poglavito satire na svoj račun. To će kazalište sjenki također svjedočiti, a to potvrđuju neki njemački teatrolozi koje M. Imamović spominje, o integritanosti Bosne i Bošnjaka u kulturno-civilizacijski svijet i događaje u Osmanskom carstvu. Potvrdu za to nalazi i u putopisu sa hadža u Meku i Medinu, u kojem oko 1615. godine piše jedan livanjsko-duvanjski imam. U njemu se očitavaju financijske mogućnosti pojedinaca koji su obnašali vjerske službe i s time povezan društveni status. To je jedan od rijetkih sačuvanih putopisa s hodočašća, premda pouzdano znamo da je takvih hodočasnika tijekom četiri stotine godina osmanske uprave nad Bosnom bilo mnogo, a bila su rjeđa samo u kriznim godinama ratova i nestašica. Taj vjerski aspekt još možda i najrječitije govori koliko se bosanski islamizirani čovjek identificirao s islamom i njegovim duhom.

U nastavku autor govori o smjerovima prodora Osmanlija, dajući kratke preglede povijesti nekih mjesta koja će kasnije prerasti u kasabe, a onda i u gradove. Tako se govori o povijesti Sarajeva, Mostara, Tuzle i Livna, a u svezi s tom kratkom poviješću Livna spominje se i početak tzv. "splitske skele" oko 1590. godine kojom se gotovo cjelokupna trgovina Bosne s Dubrovnika reorijentira na mletački Split, ali i na zapadnojadransku obalu, tj. Anconu, koju se čak htjelo staviti pod osmanski suverenitet pretvarajući je u osmanski emporij. Tako se za Anconu u devedesetim godinama XVI. stoljeća primjenjuju gotovo isti planovi kao za Marseilles, koji je 1534. godine "kapitulacijama" između Francuske i Osmanskog carstva trebao postati glavni trgovački emporij Osmanlija u zapadnoj Europi.

Za nas je posebno zanimljivo poglavlje koje Mustafa Imamović posvećuje sukobima Osmanlija i Hrvata prilikom upada Osmanlija, odnosno njihovih akindžijsko-martoloskih četa na područje hrvatskih zemalja. Osmanlije su za Hrvate i hrvatsku povijest aktualni čitavih pet stotina godina; od 1414., ili još od 1386. godine, pa sve do aneksijske krize 1908. godine. Ovo poglavlje govori o razdoblju od 1469. kada je kralj Matija Korvin uspostavio senjsku kapetaniju pa sve do 1527. godine, kada hrvatski staleži izabiru Habsbur-

govce za svoje vladare. Vrlo je zanimljivo kako Imamović opširno govori o Krbavskoj bitci i njezinu glavnom protagonistu banu Derenčinu komparirajući osmansko-bošnjačke i hrvatske izvore. Tom komparativnom metodom dolazimo do stvarne i objektivne slike koju ne možemo dobiti uzimajući isključivo hrvatske izvore, a pogotovo ne narodnu epiku, kako hrvatsku, tako i bošnjačku.

Kada je riječ o XVI. stoljeću, autor pokazuje jednako dobro znanje povijesnih izvora. Pri-znanje zasluuje i njegovo znanje hrvatske povijesti koja je u XVI. stoljeću neodvojiva od povijesti osmanskih osvajanja po Slavoniji, Hrvatskoj, Dalmaciji i Ugarskoj u kojima će baš Bošnjaci, prema riječima Imamovića, zauzimati ključna mjesta i položaje. Nižući tako činjenice iz političke povijesti hrvatskih zemalja i osmanskih osvajanja, kada je riječ o ovima posljednjima, autor iznosi jednu vrlo zanimljivu konstataciju, kako su baš ta turska napredovanja i osvajanja, a poglavito opsada Beča iz 1529. imala presudnu ulogu u stvaranju Habsburške monarhije, koja je politički bila odvojena od ostatka njemačkih zemalja. U XVI. stoljeću autor poseban naglasak stavlja na 1541., 1571. te 1593. godinu. Riječ je naime o osvajanju Budima, porazu kraj Lepanta te porazu pod Siskom. No čini se kako Imamović s dosta osobnih simpatija govori o Osmanlijama, a s omalovažavanjem i antipatijom o nekim potezima kršćanskih vojskovođa. Tako vođu obrane grada Siska naziva "neki Mikac", a njegovo namamljivanje osmanskih vođa u grad te njihovo kasnije dizanje u zrak dinamitom naziva "podmuklim činom". No vrlo pravilno konstatira kako su bitka kraj Lepanta te bitka kraj Siska označili početak kraja osmanske pomorske, a zatim i kopnene sile. Također detaljno opisuje tijek povijesnih događaja u svezi s ratovima 1593.-1606. godine i Žitvanskim mirom. U tim ratovima glavni ciljevi i mete Osmanlija bili su Nagykanizsa kao i Eger. Ovdje također važnu ulogu imaju Bošnjaci, budući da su u Ugarskoj baš oni bili brojčano najistaknutiji demografski čimbenik kada je riječ o muslimanskom stanovništvu. Također se govori o socijalnim aspektima, odnosno unutarosmanskim nemirima u Bosni. Žitvanskim su mirom iz 1606. godine Habsburgovci i Osmanlije prvi put ravnopravno sklopili mir, a obje strane razmjenjuju neke vrste veleposlanika u Istanbulu i Beču. Ocjenjujući razdoblje od 1526.-1683. godine Imamović iznosi čudnu konstataciju da su osmanska osvajanja i kolonizacija Podunavlja i Panonske nizine bili "civilizacijski i kulturni proces", a ne kao što bi trebalo ispravno zaključiti rezultat vojnih osvajanja i penetracije osmanske države koja će zbog toga imati goleme demografske promjene. Ovdje Imamović polazi od premise da je najveći udio islamskog stanovništva u Ugarskoj otpadao na Bošnjake, prena-glašavajući pritom njihovu ulogu. Ujedno ne spominje kako je takvo stanje bilo isključivo rezultat planskih seoba stanovništva, koje su bile poduzimane radi organizacije života u novoosvojenim područjima osmanske države. Takvim su velikim premještajima stanovništva obično prethodili dekreti, odnosno fermani pojedinih sultana, koji su imali dugoročne posljedice kada je riječ o vjerskom sastavu stanovništva određenog područja ili regije.

Možemo reći kako posebnu pozornost Imamović posvećuje kandijskom ratu (1645.-1669.) gdje vrlo detaljno govori o vojnom, ali i diplomatskom aspektu tog dugogodišnjeg sukoba. To se isto može reći za veliki bečki rat (1683.-1699.). No između kandijskog i velikoga bečkog rata valja spomenuti činjenicu da kada govori o događajima između Vašvarskog mira 1664. godine i početka velikog bečkog rata 1683. godine, između ostalog o Zrinjsko-frankopanskoj uroti, Imamović iznosi vrlo netočnu kronologiju događaja smještajući tu urotu u 1682. godinu, dakle godinu dana prije velikog pohoda Karamustafe na Beč, a ne u 1671. godinu. Zrinjsko-frankopanskoj uroti Imamović je dao isključivo ugarski karakter i obilježje. Na tom se primjeru najbolje vidi kako Imamović nije povjesničar nego pravnik te bi ta činjenica mogla biti svojevrsno opravdanje. Veliki bečki rat ocjenjuje kao prekretnicu u povijesti osmanske države, budući da nakon mira u Srijemskim Karlovcima 1699. godine dolazi na sjeveru do formiranja njezinih granica na rijekama Savi i Dunavu. U tom i u sljedećem ratu s Mletačkom republikom (1714.-1718.) konačno je definirana mletačko-turska granica u Dalmaciji. Nakon toga Venecija se više nije upuštala u ratne sukobe te će od tada pa sve do svoje propasti igrati tek drugorazrednu ulogu.

U XVIII. stoljeću su se sukobi Osmanlija premjestili na Crno more i crnomorske ukrajinske stepe s carskom Rusijom Petra I. Velikog. Crno more prestalo je biti "osmanskim jezerom" i sve je više postajalo zonom slobodne plovidbe, zbog trajne želje Rusije da bar prometno izbije na toplu mora (Sredozemlje). Kada je riječ o rusko-osmanskom sukobu, Imamović posebno ističe bitku za Oziju zbog činjenice da je u njoj sudjelovalo mnogo Bošnjaka od kojih je najveći broj izginuo. Inače ta bitka iz 1736. godine nema neku posebnu važnost. Glavni cilj osmansko-ruskog sukoba tijekom tridesetih godina XVIII. stoljeća bio je zagospodariti lukom Azov, koja je osiguravala kontrolu na crnomorskom baze-nu. Konačno je Kučuk-Kainardžijskim mirom iz sedamdesetih godina XVIII. stoljeća Rusija sebe definirala kao zaštitnika svih pravoslavnih na Balkanu koji su bili pod osmanskom vlašću te je tako stekla pravo miješanja se u vjersku politiku osmanskog carstva. Taj ugovor biva potpisan 1774. godine, a to se potpisivanje dogodilo nakon višegodišnjih ruskih pomorskih ekspedicija po egejskom i jonskom moru koje će dakako imati političko-vojni karakter, no kako kaže autor, bez većih uspjeha. Sljedećom rečenicom autor dolazi u koliziju sa samim sobom kada kaže da je iste 1770. godine kraj zapadne obale Male Azije ruski pomorski kapetan Orlov gotovo uništio osmansku flotu, odnosno ono što je od nje nakon Lepanta ostalo. Autor pravilno zaključuje kako se tom katastrofom Osmanlijama definitivno gase ostaci osmanske pomorske moći te je s pravom uspoređuje s katastrofom kraj Lepanta 1571. godine. Krajnji cilj osmansko-ruskog rata bit će zaključivanje spomenutog Kučuk-Kainardžijskog mira iz 1774. godine u kojem će biti likvidiran kaganat krimskih Tatara kao osmanska ekspoziura na sjeveru crnomorske obale. U svemu tome nemalu ulogu s aspekta geostrategije odigrat će pojava pseudoruskog cara Petra III. koji će se u Crnoj Gori prozvati kraljem, a pod imenom Šćepana Malog. No za nas je važniji aspekt austro-turskih odnosa, odnosno austro-turski rat koji osmanska država paralelno vodi i s carskom Rusijom. Taj će se rat voditi između 1736.-1739. godine u kojemu će kršćanska vojska Karla VI. doživjeti neuspjeh i poraz pod Banjom Lukom 1736. godine. U tom austro-turskom ratu važnu će ulogu imati zbog svojega vojničkoga genija Hećim Oglu Ali Paša, te premda on, kako kaže Imamović, nije rodom bio Bošnjak, njemu ipak pripada vrlo važna uloga u povijesti Bosne i Bošnjaka. Autor posebice citira proglas cara Karla VI. u kojemu car jamči osobnu sigurnost i imovinu, ali pod uvjetom da konvertiraju na katolicizam u čemu autor vidi najozbiljniju prijetnju fizičkoj i duhovnoj egzistenciji Bošnjaka. Dalje autor piše o masovnim seljačkim nemirima polovicom XVIII. stoljeća koji će se tada početi događati u Bosni, a koja autor, što je vrlo zanimljivo, uspoređuje sa srednjovjekovnim seljačkim ustanicama Žakerije u Francuskoj 1358. godine za vrijeme stogodišnjeg rata između Engleske i Francuske (1337.-1453.) kao i s isto tako masovnim seljačkim ustanom u Engleskoj 1382. godine (tzv. Taylorov ustanak), a koji će biti usmjeren protiv nezakonitih feudalnih davanja. Ta autorova usporedba s ustanicama u Bosni je još zanimljivija jer on na neki način želi prikazati Bosnu kao dio europskog korpusa, no istovremeno priznaje kako su njezine prilike još uvijek duboko srednjovjekovne, bez obzira na to što početkom XVIII. stoljeća u osmanskoj državi nastupa razdoblje kulturnih promjena te utjecaja sa zapada. On te ustanke u Bosni uspoređuje i sa seljačkim ustanicama u Anadoliji 1603. godine te se time moja prethodna tvrdnja o eventualnom inzistiranju autora na "europskom korpusu" možda može dovesti u pitanje ili se pak može interpretirati kao autorov zaključak da Bosna pripada europskom korpusu, ali i političko-vjerskom miljeu osmanske države. Ti ustanci sredinom XVIII. stoljeća u Bosni su ugušeni pod Mehmedom Pašom Kukavicom te bismo opet s aspekta komparativne historiografije i povijesti mogli reći kako isti Mehmed Paša Kukavica predstavlja na neki način uvertiru, a Omer Paša Latas od sredine XIX. stoljeća finale kada je riječ o osobama i nemirima u Bosni od sredine XVIII. stoljeća, a ti pokreti bit će težnja kako seljaštva, tako i plemstva (ajana) za što većom autonomijom Bosne.

Kada je pak riječ o povijesti Bosne XIX. stoljeća autor uglavnom govori o više-manje bezuspješnim pokušajima reformi kako cjelokupnog carstva, tako onda i njegova zakonodavstva. Riječ je dakle o tanzimatskim reformama koje datiraju iz tridesetih godina XIX. stoljeća, a njihovo je donošenje usko u svezi s počecima i razvojem narodno-državotvornih

pokreta pravoslavnih naroda na Balkanu od kojih autor posebice apostrofiraju prvi i drngi srpski ustanak. Počeci uspostave autonomije Srbije, a zatim i začeci srpske države koja je tada u fazi stvaranja bit će sudbinski važni za Bosnu i Bošnjake, odnosno njihovu vezu sa središtem osmanske države, tj. Carigradom. Stoga su, kako kaže autor, Bošnjaci bili među prvima koji su išli slamat i prvi srpski ustanak zbog instinktivne i intuitivne spoznaje o dalekosežnosti posljedica koje bi mogle ili koje će imati njima suvremeni događaji u svezi sa stvaranjem embrija srpske države i srpskih narodnih kretanja temeljenima na narodnoj tradiciji, epici koja je toliko prožeta organskom mržnjom prema svemu što je tursko i islamsko; jednom riječju prema muslimanima (Bošnjacima).

Zanimljivo je kako M. Imamović govori o mržnji i genocidnim tendencijama okolnih naroda, ali govoreći o ovom razdoblju zaboravlja spomenuti kako baš u jednim od sarajevskih novina 1859. godine dr. Ante Starčević objavljuje jedan vrlo pozitivan i simpatijama nabijen članak o proroku Muhamedu, te potpuno zaboravlja spomenuti njegovo proosmansko, a time ujedno i probosansko stajalište kao i njegovo tako poznatu simpatiju prema bosanskim i hercegovačkim muslimanima, odnosno prema Bosni uopće. Posljednje tri godine osmanske vladavine obilježiti će kaos i nered zbog ustanka u BiH koji će iskoristiti Austro-Ugarska Monarhija za postignuće svojih političkih ciljeva.

Treće povijesno-političko razdoblje je razdoblje prvo uprave, a onda i vlasti Austro-Ugarske Monarhije u BiH. Namjerno radim distinkciju između ova dva pojma upravljanja i vladanja zbog različitoga pravnog statusa BiH. Od 1878-1908. je razdoblje u kojemu "de iure" Bosna ostaje pod suverenitetom osmanske porte i sultana, dok će "de facto" ona biti pod političkom i vojnom upravom Austro-Ugarske Monarhije. Godine 1908. ponovno se (re)aktualizira "istočno pitanje" no sada pod bitno izmijenjenim geo-političko-strateškim konstelacijama s aspekta političkih subjekata koje će predstavljati novonastale države nakon berlinskog kongresa isključivo pravoslavnog kulturnog i civilizacijskog kruga, a pred balkanske ratove te konačnog izbacivanja osmanske države iz Europe i Balkana (osim onoga maloga simboličnog dijela Tracije). Te 1908. godine Austro-Ugarska i pravno anektira BiH i uključuje je u svoj pravni i privredni sustav te konačno izbacuje osmansku državu iz Europe i Balkana (osim onoga maloga simboličnog dijela Tracije). Te 1908. godine Austro-Ugarska i pravno anektira BiH te je uključuje u svoj pravni i privredni sustav.

No valja se vratiti na berlinski kongres i 1878. godinu. Ta se godina obično u povijesti Bosne naziva godinom "okupacije BiH", premda je taj termin "okupacija" sasvim pogrešan i netočan s hrvatskoga nacionalnog aspekta. Taj je termin preuzet iz pravne terminologije, ali možda još i više iz pera nekih srpskih književnika poput npr. Petra Kočića i drugih, a takav termin i takvo prikazivanje stanja stvari i situacije svakako je odgovaralo gledištima aktualne politike kako tek uspostavljene kneževine Srbije, tako i bosanskih Srba, budući da su se oni puno bolje snalazili i osjećali u orijentalno-balkanskom miljeu. To uostalom svjedoči i dugogodišnja suradnja između muslimanskih i srpskih političara i stranaka, budući da je njima više odgovarao ostanak pod osmauskim suverenitetom. Dakako, ovo je moja primjedba, a ne mišljenje autora koje bi bilo navedeno u knjizi koju ovdje prikazujemo. Glavni cilj i briga muslimana Bošnjaka nakon 1878. godine je kako pravno i politički formulirati svoje zahtjeve i regulirati svoj status u potpuno izmijenjenim povijesno-političko-civilizacijskim prilikama što je za čitav bošnjačko-muslimanski korpus u svakom slučaju bio nesumnjivo velik civilizacijski šok, odnosno "prekretnica" kako to formulira autor M. Imamović. Bila je riječ naime o očuvanju njihove vjerske autonomije na koju su oni (muslimani Bošnjaci) gledali kao pravo na nekretnine, odnosno zemlju. Oni će tu vakufsko-mearifsku autonomiju i dobiti, ali će i pravno kada su u pitanju stvari islama i vjere biti odsječeni od jurisdikcije Carigrada i njegova "šcih ul islama". Sve će te činjenice biti uzroci seobe bosanskih i hercegovačkih muslimana u ostatak osmanskog carstva koje će biti dosta velikih razmjera, što Imamović posebno ističe i na što je on, razumije se, posebno osjetljiv. On razloge tim seobama objektivno vidi ponajprije u vrlo teškim ekonomskim prilikama, a tek onda u razlozima koji su bili čisto psihološki. Za takvo stanje stvari M. Ima-

mović ponajmanje krivi novu austrijsku upravu te spominje i činjenicu kako su ta iseljavanja bosanskih i hercegovačkih muslimana (Bošnjaka) nerijetko poticali njesni politički i vjerski moćnici i uglednici iz redova samih Bošnjaka. Čvršće veze i suradnja s Hrvatima datira tek od početka XX. stoljeća, a konačan će oblik dobiti nakon 1908., posebice nakon 1911. godine kada se redefiniiraju agrarni odnosi u BiH. No o toj suradnji M. Imamović ne govori ništa. On, što je i razumljivo, glavni naglasak stavlja na borbu za očuvanje muslimansko-bošnjačkog identiteta kroz razne bošnjačke prosvjetno-kulturno-vjerske i književne ustanove, odnosno novinstvo. Autor se također ne dotiče međuhrvatskih odnosa u BiH u Katoličkoj crkvi na relaciji franjevci-svjetovno svećenstvo, no za Josipa Stadlera konstatira kako je on čovjek klerikalne i nacionalne hrvatske opcije.

Kada je riječ o jugoslavenskoj ideji o stvaranju južnoslavenske (jugoslavenske) države M. Imamović pravilno zaključuje kako je ta ideja u muslimana Bošnjaka naišla na vrlo mali, odnosno gotovo nikakav odaziv. Ni jugoslavenski odbor osnovan u Londonu nije prema riječima M. Imamovića pretjerano računao na muslimane Bošnjake. Autor pravilno zaključuje kako su od stvaranja nove države SHS 1918. godine koja će se kasnije preimenoovati u Jugoslaviju za muslimane od Prokletija do Une počela teška vremena, budući da je tada velikosrpska ideja dobila "povijesnu priliku riješiti" pitanje muslimana, kako Bošnjaka, tako i drugih na način na koji će se mnogi ideolozi velikosrpske ideje pozivati: iseljavanjem, pritiscima raznih vrsta te konačno otvorenim genocidom i ratom.

Autor ističe stanje političke dezorijentiranosti tijekom većeg dijela prve Jugoslavije i za vrijeme II. svjetskog rata što je rezultiralo stravičnim i tragičnim pokoljima muslimana koja su učinili četnici, a isti će takav epilog imati spomenuta politička dezorijentiranost muslimana i njihova politička laviranja prvo u sklopu KP, a zatim i SKJ, o kojima M. Imamović ništa ne govori. O sporazumu "Cvetković-Maček" te o stvaranju Banovine Hrvatske M. Imamović ima iznimno negativno mišljenje, jer je taj sporazum prema njegovim riječima zadirao u teritorijalnu cjelovitost BiH. No posebno čudi njegov njegov negativan odnos prema položaju muslimana u NDH, bez obzira na činjenicu što je režim NDH bio totalitaran. No isti je taj režim tadašnje NDH bio vrlo blagonaklon prema bosanskim i hercegovačkim muslimanima te ih je čak smatrao dijelom korpusa hrvatske nacije, prema državotvornom nauku Ante Starčevića za kojeg je pripadnost vjeri bila sekundarno važna kada je riječ o formiranju nacije i njezina teritorija. Možda baš zbog takvih integrativnih tendencija vlasti NDH Imamović i današnji politički predstavnici muslimana Bošnjaka imaju takvu i toliku averziju prema integrativnim tendencijama jednog dijela Hrvata, budući da je načelo vjerske pripadnosti na Balkanu značilo i pripadnost određenoj narodnoj, odnosno budućoj nacionalnoj pripadnosti, onako kako se ta svijest u određenih pojedinaca i skupina formirala, a sve prema vjerskoj podjeli na Balkanu u vrijeme osmanskog carstva koja je bila embrij i koja je dalai pečat današnjoj etničkoj, ali uvelike i političkoj slici Balkana. Tako npr. M. Imamović ni jednom riječju ne spominje kako se 1941. godine u Zagrebu počinje graditi džamija za muslimane koje se smatralo integralnim dijelom hrvatske nacije. Džamija se gradi ondje gdje muslimani nikada nisu činili niti znatniju manjinu. No valja spomenuti jedan vrlo zanimljiv podatak da je koncentracija muslimana pripadnika hrvatskih oružanih snaga, ali isto tako oružanih snaga Wehrmachta, pa čak i pripadnika SS jedinica "SS -handžar divizija" pred sam kraj Drugog svjetskog rata, odnosno sloma NDH u Zagrebu bila negdje čak oko stotinu tisuća. Tu činjenicu autor M. Imamović zbog aktualnih političkih odnosa i političke neisplativosti dakako prešućuje. Ta "stara džamija" biva podignuta na tzv. Trgu N, koji će u doba NDH postati Trg bana Kulina budući da se svakako htio pokazati hrvatski karakter Bosne još od njezinih najranijih dana. Nakon II. svjetskog rata taj će trg biti preimenovan u Trg žrtava fašizma, a nakon uspostave suvremene i suverene Republike Hrvatske 1990. godine taj trg dobio je ime Trga hrvatskih velikana. Ta je "stara džamija" bila dovišena 1944. godine, ali ima tu funkciju samo godinu dana; sve do dolaska partizanskih jedinica u grad Zagreb te uspostave vlasti Federativne narodne države Hrvatske, nakon čega slijedi rušenje njezinih minareta, a zatim je prostor stare džamije bio preuređen u muzej revolucije. Postojanje džamije u središtu grada Za-

greba autor knjige *Historija Bošnjaka* M. Imamović ili zbog cenzure ili autocenzure uopće ne spominje kao uostalom ni tragičnu sudbinu tadašnjega zagrebačkog imama Ismeta Muftića. Njegova će sudbina biti gotovo identična onoj patrijarha Hrvatske pravoslavne crkve Germogena. No pritom Imamović ne propušta istaknuti svaki naizgled moguću primjer diskriminacije muslimana u NDH, te na neki način stavlja znak jednakosti između Hrvata ustaša i Srba četnika kada je riječ o njihovom odnosu prema bosanskim i hercegovačkim muslimanima, dok stravične četničke zločine nad muslimanima jedva i spominje. Razdoblje povijesti druge Jugoslavije Imamović spominje tek usput i u sklopu tog razdoblja unatoč spomenutoj partijskoj stezi spominje neka znanstvena djela i publikacije u svezi s genezom muslimana Bošnjaka. Vrijeme raspada i nakon raspada SFRJ Imamović opisuje faktografski u nekoliko rečenica.

Na kraju treba reći kako mnogi osporavaju znanstveni karakter knjige *Historija Bošnjaka* M. Imamovića zbog činjenice što ona ne sadrži potreban znanstveno-kritički aparat i zbog činjenice što autor knjige nije povjesničar. No u svakom slučaju Imamovićevu knjigu koju ovdje prikazujemo svakako valja pročitati zbog obilne faktografske građe, ali i zbog činjenice što je ona na neki način prvijenac kada je riječ o pisanim povijestima muslimana Bošnjaka.

Robert Holjevac

Korespondencija Josip Juraj Strossmayer-Serafin Vannutelli 1881-1887,
(priredili Josip Balabanić i Josip Kolanović), Zagreb, 1999., 701 str.

Ideja o objavljivanju korespondencije između bosansko-srijemskog (dakovačkog) biskupa J. J. Strossmayera i bečkog nuncija S. Vannutellija javila se prije više od jednog desetljeća, nakon pronalaska u Tajnom vatikanskom arhivu. Ta je korespondencija historioografski relevantna, ponajprije zbog toga što sadrži podatke koji pridonose boljem razumijevanju prvih desetljeća nagodbenog razdoblja u Hrvatskoj i Slavoniji i osvjetljavaju suvremene događaje u Dalmaciji. Osim toga ona ocrta suvremene prilike u Austriji i Ugarskoj te u nekim susjednim zemljama: Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Srbiji i Bugarskoj.

Prije kratkog osvrta na djelovanje biskupa Strossmayera i nuncija Vannutellija valja upozoriti na činjenicu da su se priređivači teksta J. Balabanić (hrvatski prijevod i sadržaj) i J. Kolanović (latinski tekst i komentar), opredijelili za uobičajenu metodologiju pripreme novovjekovnih latinskih tekstova te su u tekst intervenirali isključivo pri ujednačavanju velikih i malih slova i neophodnih interpunkcijskih zahvata. U prevedena Strossmayerova pisma nastojali su unijeti Strossmayerov stil, na temelju objavljene korespondencije na hrvatskom jeziku između Strossmayera i Franje Račkoga.

Važnosti korespondencije Strossmayer-Vannutelli napose pridonose velik ugled i istaknutost crkveno/političkog angažmana dvojice visokih katoličkih prelata korespondenata. Biskup Strossmayer (1815.-1905.) bio je od sredine XIX. stoljeća pokretač ili sudionik najvažnijih političkih i kulturnih događaja u životu hrvatskoga naroda, a ujedno je utjecao na kulturni razvoj susjednih slavenskih naroda, posebice Makedonaca i Bugara. S. Vannutelli (1834.-1915.) najprije je djelovao kao apostolski delegat u Srednjoj Americi (1869.-1875.), a zatim kao nuncij u Belgiji (1875.-1880.) i Austro-Ugarskoj monarhiji (1880.-1887.). U ožujku 1887. godine imenovan je kardinalom te je u Rimu bio na više istaknutih položaja. S hrvatskim prelatima posebice ga je povezivala činjenica da je imenovan kardinalom protektorom Zavoda sv. Jeronima u Rimu te je imao važnu ulogu prilikom preustroja svetojeronimskih ustanova - bratovštine, gostinjske i kaptola - u svećenički zavod i u tzv. svetojeronimskoj aferi, koja je izbila nakon što je papa Lav XIII. tom zavodu 1901. godine dao